

УДК 94(477)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕПОРТАЦІЙНО-ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ З ПОЛЬЩІ ДО ПІВДЕННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У 1944-1947 рр.

Ю.В. КРАМАР,

канд. істор. наук, доцент,
*Волинський національний університет імені Лесі Українки
(Україна)*

Повоєнні депортації українців з Польщі до радянської України є однією з найбільш трагічних сторінок в історії українсько-польських взаємин ХХ століття. На момент, коли у липні 1944 р. на територію так званого Закерзоння (Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина) увійшли війська радянської армії, тут проживало понад півмільйона українців [1, с.39]. Спроби М. Хрущова переконати Й. Сталіна приєднати ці території до УРСР, утворивши Холмську область не мали успіху. Вже 27 липня 1944 р. між РНК СРСР та Польським Комітетом Національного визволення (далі: ПКВН) була укладена Угода про радянсько-польський державний кордон, відповідно до якої значні українські етнічні території залишились у межах нової Польщі.

Одночасно Кремль пропонує свою стратегію вирішення “української проблеми”. Із санкції Сталіна 9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР та ПКВН було укладено Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і так само польського – з території УРСР [2, с.165]. Угодою передбачалося переселення на територію УРСР усіх українців, які проживали в Холмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Лесківському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському та Влодавському повітах, а також евакуацію до Польщі всіх поляків і євреїв, які перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р., мешкали в УРСР і які б виявили бажання переселитися на територію Польщі. В Угоді підкреслювалося, що евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні опосередковано [2, с. 165].

З метою реалізації вказаної Угоди РНК УРСР і ЦК КП(б)У 19 вересня 1944 р. прийняли постанову про створення на території УРСР і Польщі відповідного апарату, що мав координувати діяльність місцевих органів влади по евакуації українських і польських громадян. Було створено Управління при РНК УРСР у справах евакуації і розселення українського і польського населення, посади Головних уповноважених і Головних представників, районних уповноважених і районних представників. Головним уповноваженим уряду УРСР у справах евакуації українського населення з Польщі в місті Любліні став М. Підгорний.

Сама переселенська акція офіційно тривала з 15 жовтня 1944 р. до 15 червня 1946 року [3, с. 192]. За цей період з українських етнічних територій, що

опинилися в межах Польщі було виселено 482 880 українців (122 622 сім'ї) [4, с.176].

Перші транспорти з українським населенням прибули до УРСР на початку листопада 1944 р. Сам процес переїзду забирав чимало часу, зусиль, ускладнювався побутовими проблемами, зверхністю, байдужістю владних представників. Люди зверталися з проханнями до місцевих уповноважених переселяти їх цілими селами або хоча б групами, а не окремо, поодиноці, адже гуртом легше було адаптуватись до нових умов. Зрозуміло, що на їхні бажання влада не зважала. Як правило, людей силою приганяли на станцію, оточену радянськими чи польськими військами, і змушували розписуватись у списках осіб, які погодилися на добровільний виїзд. Депортованим не надавалось право вибору місця поселення, конкретної області чи району. Більшість переселенців дізнавалися про місце свого нового проживання лише тоді, коли починалась вивантаження з ешелону [5, с. 227].

Основна частина переселених з Польщі українців на початкових етапах евакуації спрямовувалася у східні та південні області УРСР, решта були розселені в областях Західної України. Так, станом на 4 січня 1944 р. із загальної кількості евакуйованих з території Польщі 324 157 осіб, 161 647 переселенців виїхало до південних та східних областей. З них в Дніпропетровській області було поселено 22 759 чол., у Запорізькій 32 642 чол., Кіровоградській 10 233 чол., Миколаївській 14 984 чол., Одеській 26 257 чол., Херсонській 17 902 чол. [6, с.8].

Той факт, що більша частина поселенців спрямовувалася у південно-східні області УРСР можна пояснити кількома причинами. По-перше, через значні воєнні руйнування, людські втрати в роки війни тут катастрофічно не вистачало робочих рук в колгоспах і на новобудовах, тому депортовані мали поповнити людські ресурси регіону. По-друге, давав про себе ознаки вплив радянських агітаторів на Закарпатті, адже більшість з них були вихідцями із Східної України і могли рекомендувати місця для поселення. Важливу роль відігравав і фактор безпеки. Адже південні і східні регіони були віддалені від кордону. До того ж говірка закарпатців різко контрастувала на фоні місцевого населення, тому їх легше було тримати під постійним контролем місцевої влади.

Слід зауважити, що у 1945-1946 рр. чисельність переселенців, які направлялись у південно-східні області у відсотковому відношенні постійно зменшувалась. На період завершення переселенської акції в цих областях проживало близько 160 тис. депортованих (або 33% від їх загальної кількості), решта, а це понад 323 тис. особи (або 67%), оселились у західних областях УРСР [4, с.176].

Господарське облаштування переселенців на нових місцях було незадовільним. Владні структури приймали цілу низку постанов і розпоряджень з цього приводу, однак переважна частина їх не виконувалася, про що свідчать проблеми переселенців з житлом, які не вирішувалися упродовж років. Лише частина з них отримала будинки, а більшість була розселена за рахунок ущільнення житлової площі колгоспників. Так із 5510 сімей, які станом на

січень 1946 р. прибули до Дніпропетровської області житло отримали лише 1117 родин, в Херсонській області житло отримали лише 693 родини із загальної кількості 4670 новоприбулих, у Кіровоградській області 153 сім'ї із 2210 родин. Дещо кращою була ситуація в Одеській та Миколаївській областях, де відповідно будинки з господарськими прибудовами отримали 4352 сім'ї (з 6875) та 3690 родин депортованих (з 4139) [7, 15]. Ті, хто не отримували житла, розміщувались або в будинках колгоспників по 2-3 сім'ї на одну кімнату, або в приміщеннях, непридатних до житла (телятники, свинарники, конюшні тощо) [8, с.201].

Про чисельні зловживання місцевих чиновників щодо використання коштів та будматеріалів, які призначались для переселенців, зверхність, байдужість владних представників щодо вирішення їх побутових проблем свідчать чисельні звіти керівників областей до центральних органів влади. Так, в доповідній записці секретаря Одеського обкому КП(б)У Л. Найдека від 17 травня 1946 р. до секретаря ЦК КП(б)У Коротченка Д.С. читаємо: “В Беляєвському районі директор підсобного господарства “Главморбуду” Ключин самовільно виселив переселенку Кацур Анастасію з будинку, закріпленого за нею рішенням райвиконкому, а город, що прилягає до будинку, передав своєму коменданту... В Михайлівському районі голова райспоживспілки Коган отримані будматеріали для переселенців, використав на ремонт ларьків і магазинів... В Комінтернівському районі, в с. Дмитріївка, голова колгоспу Довбенко, зайшовши до будинку переселенця Юзвика Івана, заявила: “Якого біса ви сюди приїхали, повертайтеся назад на Волинь, нам потрібні квартири” [9, с. 106]. Такі випадки були далеко не поодинокі.

Місцева влада намагалась ідеологічно працювати з переселенцями, щоб якомога швидше інтегрувати колишніх громадян Польщі в радянську державно-політичну систему. Шляхи цієї адаптації (за влучним висловом дослідниці з Миколаєва Т.Пронь – ресоціалізації) були різними [10, с.234-237]. Досить активно серед переселенців велась пропаганда колективних форм ведення господарства. Доволі значна частина депортованих на перших порах вступала до колгоспів. Так, станом на початок січня 1944 р., відсоток охоплених колективізацією в Запорізькій області складав 81%, в Одеській області – 80%, Дніпропетровській – 85%, Миколаївській – 89% [7, с.15]. Як моральне заохочення кращих колгоспників з числа переселенців стали призначати на “керівні посади”. Так, у 1946 р. в Одеській області троє були головами колгоспів, 56 – бригадирами, 11- зав. фермами, 48 – членами правління колгоспів, 38 – трактористами [9, с.105]. Цікаво, що посади останніх теж були занесені до розряду “керівних”.

Місцева влада, намагаючись ідеологічно працювати з переселенцями, залучала їх до участі в роботі з підготовки до виборів Верховної Ради СРСР, слідкувала, щоб вони в “добровільно-примусовому порядку” підписувались на союзні та республіканські газети та журнали. Це не виключало, однак, випадків “ідеологічної диверсії” серед переселенців. У довідці Міністра державної безпеки УРСР від 11 березня 1947 р. читаємо: “серед прибулих переселенців виявилась значна частина антирадянських елементів, кулаків, бандитів,

учасників націоналістичних організацій, які після прибуття до місць розселення розгорнули ворожу діяльність... Так., на території Дніпропетровської, Миколаївської і Одеської областей у січні 1946 р. була викрита і заарештована група молоді, учасників ОУН з числа українців-переселенців ...у кількості 27 чоловік... Вони провели велику роботу з залучення до ОУН нових членів, намагались придбати зброю, обговорювали на своїх нарадах питання повстанського і терористичного характеру, видавали рукописний журнал” [8, с. 202].

Починаючи з 1945 р. значна частина переселенців, переконавшись у “перевагах” радянської системи, припиняла роботу в колгоспах, захоплювала здану ними худобу, розпродувала майно і, користуючись різними видами транспорту, намагалась повернутись до місць свого колишнього проживання. Так, наприклад, за період з 15 березня до 15 травня 1946 р. територію лише Одеської області, де проживало 7 234 родин евакуйованих, залишила 971 сім’я [9, с.106]. У Дніпропетровській області на цей час з 5 637 сімей переселенців залишилось лише 903 родини [13, с. 243]. Самі переселенці причини самовільних виїздів пояснювали “неврожаями хліба, картоплі, поганим кліматом, відсутністю в ряді районів питної води”.

Зворотний процес переселення українців особливо посилювався у 1947 р. Це пояснювалось голодом, який особливо вразив схід та південь України. Головний потік реєвакуйованих спрямовувався на територію західних областей УРСР, де вони поповнювали розряд так званих “непланових переселенців”. Про масовий характер самовільних переселень свідчить той факт, що станом на 1 квітня 1947 р з 39 726 сімей, евакуйованих з Польщі у південно-східні області УРСР, виїхало в західні області 31 042 сім’ї [11, с. 240].

З огляду на те, що переселенці масово тікали з Півдня та Сходу України 16 вересня 1945 р. РНК УРСР заборонила приписувати переселенців у західних областях і зобов’язувала місцеві власті повертати їх назад у східні та південні області [12, с.219]. 3 жовтня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР видав наказ “Про запобігання самовільним переїздам господарств евакуйованого з Польщі українського населення”, на підставі якого всім переселенцям категорично заборонялося переселятися на захід. Однак самовільні переїзди у західні області сімей переселенців тривали.

Переселенці, які поверталися на Західну Україну зустрічалися тут з неменшими труднощами, ніж на сході та півдні УРСР: складні побутові умови, бюрократична тяганина із вирішенням нагальних проблем господарського облаштування. Тому частими були спроби нелегального повернення до Польщі під виглядом поляків, що примусово переселялись із областей Західної України. В листі начальника Управління при РНК УРСР у справах евакуації від 5 січня 1946 р. читаємо: “реєвакуйовані сім’ї з України повертаються назад з майном та худобою... Прикордонники внаслідок слабого контролю, не розбираючись, пропускають українців разом з поляками назад в Польщу...Багато хто купує евакодокументи в поляків” [14, с.11].

Таким чином, депортаційно-переселенські процеси 1944-1946 рр. стали одним з найбільш масових методів реалізації радянських репресивних

технологій у післявоєнний період. Метою переселенських акцій було прагнення тоталітарних режимів до створення мононаціональних держав, встановлення нових державних кордонів, а також придушення українського національно-визвольного руху на Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині. Депортаційна політика зумовила особисті трагедії сотень тисяч людей, особливо дітей та людей похилого віку. Примусова зміна кліматичних і побутових умов депортованих спричинила значні труднощі в адаптації їх до нового соціально-економічного та політичного середовища. Особливо це стосувалось переселенців, які направлялись до південно-східних регіонів УРСР. Незадовільні умови господарського облаштування українців Закерзоння в цих областях призвели до спроб масового повернення людей на територію Західної України та Польщі.

Література:

1. Політична історія України. XX століття: в 6-ти т. /Редкол: І.Ф. Курас (голова) та ін./ Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) /О.Н Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – Київ, 2003. – 696 с.
2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – 536 с.
3. Кіцак В.Перебіг депортації українців з Холмщини у 1944-1946 роках /В.Кіцак//Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Т.2 /упорядн. М.М. Кучерепа; За заг.ред. М.М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 191-203.
4. Підсумковий звіт Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі. 14 лютого 1947 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 162-199.
5. Вертелецька Н. Особливості переселення українців з Польщі в Україну у 1944-1947 роках / Н. Вертелецька// Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Т.2 /упорядн. М.М. Кучерепа; За заг.ред. М.М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.224-232.
6. Доповідна записка заступника Головного уповноваженого уряду УРСР секретарю ЦК КП(б)У та Народному Комісару внутрішніх справ УРСР про хід виселення українців із Польщі та дії УПА і АК. 4 січня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 7-10.
7. Доповідна записка заступника завідуючого відділом ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про хід евакуації українців з Польщі та поляків з України. Не раніше 5 і не пізніше 22 січня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С.14-16.
8. Довідка Міністра державної безпеки УРСР про створення українськими переселенцями з Польщі осередків ОУН у східних областях України. 11 березня 1947 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 201-203.
9. Інформація секретаря Одеського обкому КП(б)У секретарю КП(б)У про господарське влаштування депортованих з Польщі українців. 17 травня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 104-106.

10. Пронь Т. Ресоціалізація депортованих українців Польщі в Радянські Україні у повоєнні роки /Т.Пронь / Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Т.2 / упорядн. М.М. Кучерепа; За заг.ред. М.М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.232-239.
11. Довідка про влаштування на території Української РСР українців, росіян і білорусів, виселених із Польщі і Чехословаччини. Не раніше 1 травня 1947 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С.239-241.
12. Давидюк Р. Розселення та облаштування українців з Польщі на Рівненщині /Р.Давидюк// Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Т.2 / упорядн. М.М. Кучерепа; За заг.ред. М.М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С.214-224.
13. Доповідна записка Міністра внутрішніх справ УРСР секретарю ЦК КП(б)У про масову втечу у прикордонну смугу виселених із Польщі українців. 7 травня 1947 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С. 243-245.
14. Лист Управління РНК УРСР у справах переселення ЦК КП(б)У про нелегальне повернення переселенців-українців до Польщі. 5 січня 1946 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Т.2. 1946-1947 рр. / відповід. Редактор Ю.Сливка. – Львів, 1998. – С.10-11.

CONSIDERAȚII PRIVIND GENEZA COMPLEXULUI CULTURAL NOUA – SABATINOVKA – COSLOGENI

V. MOLDOVEANU,

Lector superior, doctorand,

Universitatea de Stat “B. P. Hasdeu” din Cahul,

(Republica Moldova)

В новых исторических условиях позднего бронзового века появились новые, смешанные археологические культуры. Таким образом на огромной территории появится и распространится культурный комплекс Ноуа–Сабатиновка–Косложены, в которую вошли территории Карпатского ареала на западе, Дунай на юге и бассейн реки Днепр на востоке. Путем слияния западного течения, представленного Карпато – Балканскими культурами (Monteoru, Wietwnberg, Tei, и др.) с восточным течением, представленного кочевыми культурами (культура многоваликовой керамики и Срубная) вызвало формирование культурного комплекса Ноуа – Сабатиновка – Косложены, в котором гармонично, слились как восточные так и западные традиции. Некоторые исследователи утверждают, что важный фактор в формировании культурного комплекса сыграли фракийцы или киммерийцы. Ноуа–Сабатиновка–Косложены, с их обширной областью распределения занимает особое место в культуре и истории народов конца бронзового века нынешних областей Украины, Молдовы и Румынии.

Evoluția comunităților culturale, caracteristice spațiului nord – vest pontic, de la începutul epocii fierului, au fost marcate de transformări majore, începute încă din bronzul târziu, determinate de pătrunderea unor noi comunități în spațiul Carpato – Danubiano –Pontic. În urma deplasării populațiilor răsăritene la periferia estică și sud – estică a spațiului carpato – dunărean, către sfârșitul epocii bronzului, este creat un nou complex cultural Noua – Sabatinovka – Coslogeni [1, Florescu, 1964, 1990; Morintz, Anghelescu,1970; Cavruc 1990, 1998; Sava 1994, 1999, 2003, Niciu 2006].